

Р.Р. Оспанова¹, Г.Т. Жораева²

¹Т.ғ.к. Абай атындағы ҚазҰПУ-дің доценті

²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, тарих ғылымдарының кандидаты

Түркістан, Қазақстан; e-mail: guljamal-77@mail.ru

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫНАН КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫНАН

Аңдатпа

Мақалада Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдардағы шығыс қазақстандағы жоғары оқу орындарының даму жолын, әрі оның элеуметтік-саяси сипаты бойынша жаңа тарихи көзқарас тұрғысынан бағалан-ды және қоғамның рухани негізі ретінде ұлттық білім беру, халық-ағарту жүйесін қалыптастыруда зиялы қауымның ұйымдастырушылық, педагогикалық-шығармашылық қызметтерімен танысып, сипаттама берілді және Шығыс Қазақстан жеріндегі ұйымдастырылған алғашқы білім беру желілерінің қалыптасуы және даму тарихына зерттеу жүргізілді. Шығыс Қазақстан мәдениеті мен ғылымының соғыстан кейінгі жылдарда гүлденуі халықтың саяси және экономикалық өміріндегі орасан зор табыстар арқасында ғана болды.

Тірек сөздер: Шығыс Қазақстан, білім беру, оқу орындары, зиялы қауым, халық-ағарту.

Оспанова Р.Р.¹, Жораева Г.Т.²

¹к.и.н., доцент КазНПУ имени Абая

²Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, кандидат исторических наук

Туркестан, Казахстан; e-mail: guljamal-77@mail.ru

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ГОДЫ ПОСЛЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Аңдатпа

В статье рассматриваются пути развития вузов Восточного Казахстана в годы после Великой Отечественной войны. Также была оценена с новой исторической точки зрения социально-политическая природа университетов Восточного Казахстана. В то же время были исследованы организационная, педагогическая и творческая деятельность интеллигенции в формировании национального образования, национальной системы образования, формировании национальной системы образования, описание истории становления и развития первых организованных образовательных сетей в Восточно-Казахстанской области. Процветание восточно-казахстанской культуры и науки в послевоенные годы было обусловлено огромным успехом в политической и экономической жизни народа.

Ключевые слова: Восточный Казахстан, образование, учебные заведения, интеллигенция, просвещение.

Ospanova R.R. ¹, Zhoraeva G.T. ²

¹ candidate of historical sciences, associate professor of KazNPU named after Abay

² International Kazakh-Turkish University named H.A. Yasavi, Candidate of Historical Sciences
Turkestan, Kazakhstan; e-mail: guljamal-77@mail.ru

FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN EAST KAZAKHSTAN IN THE YEARS AFTER THE GREAT PATRIOTIC WAR

Abstract

The article discusses the development of universities in East Kazakhstan in the years after World War II. The socio-political nature of the universities of East Kazakhstan was also evaluated from a new historical point of view. At the same time, the organizational, pedagogical and creative activities of the intelligentsia in the formation of national education, the national education system, the formation of the national education system, a description of the history of the formation and development of the first organized educational networks in the East Kazakhstan region were investigated. The prosperity of the East Kazakhstan culture and science in the postwar years was due to great success in the political and economic life of the people.

Key words: East Kazakhstan, education, educational institutions, intelligentsia, enlightenment.

Шығыс Қазақстанның соғыстан кейінгі жалпы жағдайы елдегі сияқты қиын болды деуге болады. Бірақ соған қарамастан халық мойымады. Өнеркәсіп орындары айтарлықтай дамып жатты. Өскемен қала тұрғындары соғыстан кейін аз еңбектенген жоқ. Кенді Алтайдың бас қалалары Өскемен мен Семей қалаларындағы жоғары оқу орындарының дамуы одақ көлемінде жақсы жетістіктерге жетіп отырды. Ұлы Отан соғысынан кейін Кеңес өкіметі түсті металлургияның дамытудың жоспарын жасап, Шығыс Қазақстан кенін қолға алып, оның ішінде облыс орталығы Өскемен мен Семейді дамытуды көздеді.

1940 жылдары Шығыс Қазақстандағы жоғары оқу орындарының құрылуы өте қиын жағдайда өтті. Бұл кезде Кеңес Одағында жаппай – жазалау қуғын-сүргін және саяси процестер Шығыс Қазақстан өңіріндегі саяси жағдайды мүлдем нашарлатып жіберген еді. Билік басына келген орталықтан жіберілген облыс басшылары мүмкіндігінше университетке өз бақылауын орнатуға тырысты. Нәтижесінде Шығыс Қазақстандағы алғашқы Жоғары оқу орны Семей педагогикалық институтында күрделі идеялық - саяси күрес басталып кетеді. 20 жылдардағы дейін қалыптасқан Семей жоғары оқу орнын ашу үшін құрылған алдыңғы қатарлы зиялы қауым өкілдерінің қозғалысы жалпы демократиялық сипат алды. Әсіресе, 1932-1933 жылдардағы аштық жылдарынан кейін бұл қозғалыс ерекше белсенділік көрсете бастады. Оны жергілікті мұсылмандық және ұлттық интеллигенция өкілдері қолдады.

Семейдегі жоғарғы білімнің ұйымдастырушылық принциптерін әзірлей отырып, реакцияшылдар онда жұмысшы табының өкілдерін университетке енгізуге тиым салатын таптық сипатты көздеді. Осы мақсатта олар ұйымдастырылған жоғары оқу орнында ақылы білім беруді енгізуді ұсынды.

Университетті құру жобаларын талқылау үшін, 1937 жылдың наурызында өткізілген Семей ғылыми қоғамының көптеген жиналыстарында олар жоғары оқу орнын саясаттандыруға қарсы шығып, университет тек қана мәдени-ағарту орталығы ғана болуы керек, сондықтан ол үгіт-насихат орнына айналмауға тиіс деді.

Бірақ, олардың барлық әрекеттері жоққа шығарылды. Кеңес үкіметі жұмысшылардың мәдениет пен ағартуға деген үлкен ынтасы бар дегенді алға тартып, олардың қарсылығын оңай басып тастады.

Семей интеллигенциясының алдыңғы қатарлы өкілдері жоғарғы білім берудің демократиялық жүйе-сін құру үшін, амалсыздан Кеңес өкіметімен ынтымақтастық құруға

мәжбүр болады. Бұл бастама Коммунистік партия мен кеңес мемлекеттік органдары тарапынан қолдау тапты. 1997 жылы 9 наурызда Семей өлкесінің Халық комиссарлар кеңесі Халыққа білім беру комиссариатына бағынатын халық университетін шұғыл ұйымдастыру жөнінде қаулы қабылдады. Университетке Әскери училище ғимараты мен бұрынғы ұлы князь Н.К. Романовтың сарайы берілді. Ұйымдастырушылық шығындары үшін 2 млн. рубль қаржы бөлінді. Бұл қаулы Семей халық комиссариатының 1937 жылғы 16 наурыздағы бұйрығымен жарияланды.

Кеңес өкіметінің қолдауы істі тездетуге көмектесті. 1938 жылы 11 наурызда Түркістан университетінің кеңесі құрылды, ал кеңестің 5 сәуірдегі отырысында оның басшылары сайланды. Университеттің директорлығына халық ағарту ісінің көрнекті өкілі, Петроград гимназияларының бірінің бұрынғы оқытушысы, революцияға дейінгі Ресейдің демократиялық жоғарғы оқу орны Жоғарғы әйелдер курсының приват-доценті А.В. Попов сайланды. Директордың орынбасары ірі ғалым-агроном Р.Р. Шредер болды.

Оқуға түскісі келетіндердің тізімі жасала бастады, педагогикалық құрам жасақталды, ал 1938 жылы 21 сәуірде Семей педагогикалық университетінің салтанатты ашылу рәсімі өткізілді. Ашылу салтанатына Мәскеу және Семей ғылыми-педагогикалық қоғамының өкілдерімен қатар, РСФСО Халық комиссарлар кеңесінің төтенше комиссары П.А. Кобозев, КСРО Кеңесінің съезінің делегаттары, КСРО еңбек комиссары П.Г. Полторацкий, Семейлік комиссарлар В.С. Ляпин, А.Я. Першин, И.О. Тоболин қатысты.

Сөйлегендер Семей педагогикалық институтының жұмысшы-шаруа үкіметі мен жұмысшылар үшін ұйымдастырылғандығын және шын мәніндегі демократиялық оқу орны болуы тиіс екендігін атап көрсетті. П.Г. Полторацкий өз сөзінде: «Пролетариат қызыл туымен бұрын өзінің қолы жетпеген ғылым сарайына кірді. Оның білімді игеруі де басқалары сияқты нық болады. Игерілген білімді пролетариат өзінде ұстап қала алады» деп көрсетті. Университет директоры А.В. Попов оқытушылар атынан Кеңес өкіметімен ынтымақтастық жасайтындықтарын атап айтты.

Өлкеде жоғары оқу орнын құру мәселесін Семей педагогикалық институтын құруды үкімет бір айдың ішінде үш рет қарастырған. Халық комиссарлар кеңесі бұл бастаманы мақұлдап, 9 наурызда қаулы шығарып, 16 наурызда «шұғыл түрде университет құру және жоғары политехникалық институт ашуға барлық шараларды қабылдау туралы» бұйрық шығарады [71, с.176].

Кездескен қиыншылықтарға қарамастан Қазақстан республикасының Халық комиссарлар Кеңесі университет құрудың алғашқы шараларына 2 миллион сом қаржы бөледі [70, с.6].

1938 жылы 12 мамырда ұлттық зиялы қауым және алдыңғы қатарлы жадид-ағартушылар қозғалысының өкілдерінің күшімен университет жанынан «ескі қалада» Халық университетінің құрамындағы «ескі» Семедегі «ағарту секциясының» ашылуының маңызы жергілікті халық үшін өте зор болды. Оған 945 адам жазылды «ағарту секцияны» ұйымдастыруда ескі қаланың қоғамдық ұйымдары үлкен рөл атқарды. В.Кононовтың, С.Д. Асфандияровтың, К.М. Силитскийдің және басқа да алдыңғы қатарлы жергілікті интеллигенция өкілдерінің бастамасымен 1938 жылдың 18 сәуірінде Семей университетінің жанынан жергілікті ұлт өкілдері үшін секция ұйымдастыру қажет деп есептейтін қоғамдық ұйымдардың қатысуымен кеңес өткізіледі.

Кеңесте тұрғылықты Семей үшін университет секциясын ұйымдастыруға «ескі қаланың» 15 демократиялық ұйымының өкілдерінен комиссия құрылды [72, с.357].

Семей университетіне ересектермен қатар мектеп бітірген балаларды қабылдауды сұрады. Олар үшін балалар алаңы, бөлімшелер ұйымдастырылып, кітаптары жиналды. Семей университетінің «ағарту секциясы» әйелдерге білім беру жүйесін енгізуге талапталды. Оның жанынан төрт әйелдер бөлімшесі ашылды. Өзі құрылған уақыттан бастап университет орыс, қазақ және көп тиражды университет газетін шығара бастады.

Семей жоғары оқу орынының құрылатындығы туралы хабар халық арасында тез арада таралып, университет комиссиясына оқуға қабылдау туралы көптеген өтініштер түсе бастайды. Аз уақыттың ішінде оған 345 адам жазылды. Ұйымдастырушылар үшін

күтпеген жағдай, секцияға жазылу үшін халық балаларын ертіп келеді. Бұл күтпеген жағдайдан кейін комиссия университет жанынан «Мектепке дейінгі тәрбие бөлімін» құрып, 8 балалар алаңына қызмет көрсетті. 3-тен 16 жасқа дейінгі 1000-нан аса бала таңертеңгілік «университетке» баратын болды. Балалар алаңдарын, мектептер, балалар алаңдары мен мектептердің нұсқаушылары мен жетекшілерінің курстарын ұйымдастыруға, талапкерлерге арналған кітаптарды жинаумен айналысуға тура келді [74, с.127-128].

Ересектердің ісімен танысқаннан кейін, комиссия оқуға түсушілердің көпшілігінің орта білімі жоқ деген қорытынды жасайды. Оларға көмек көрсету мақсатында «университеттің төменгі және орта сатысы» деп аталатын 4 айлық мұғалімдер курсының дайындық топтары ұйымдастырылып, оқуға ерікті тыңдаушы ретінде қабылдайды. Мұндай оқушыларға өздері шұғылданғысы келген пәндер бойынша сабаққа келіп жүруге рұқсат етіледі, ал қажетті білім ала келе олар Семей институтына толық құқықты түрде түсіп оқитын болды. Курсқа қазақтарды көптеп тарту шаралары қолданылады.

26 наурызда Ауылшаруашылық қоғамының ғимаратында университеттің «төменгі және орта сатыларында» жұмыс істеуге тиіс оқытушылардың кеңесі шақырылып, оқу процесінің жұмыс жоспар-лары жасалады.

Әлемдік ғылымға тіл арқылы жетуге болатынын түсінген Семей университетінің қайраткерлері оқу бағдарламаларына бірнеше шетел тілдерін енгізеді. Сабақты жаңаша әдістермен үйрету арқылы оқу бағдарламалары оңай игеріле бастады. Жоғары мектептердегі ескі әдістерге қарағанда, мұнда қазақ тілі, тарих, этика сияқты пәндерге ерекше мән берілуі ұлтжандылыққа тәрбиеленуге және жеке тұлғаның қалыптасуына мол әсер етті.

Семей педагогикалық институтының ұлттық секциясында төрт әйелдер мектебінің ашылуы өте үлкен жаңалық еді. Институтта сабақ беретін жергілікті ұлттан шыққан оқытушы әйелдердің жетіспеу-шілігіне байланысты, университетте жұмыс істеу үшін оқытушы әйелдерді тарту туралы қоғам құруға шешім қабылданды. Семейде 1938 жылғы мамырдың ортасында құрамына М.Садырова, А.Айдарова және басқалары енген «Мұғалімалардың уақытша қоғамы» атты ұйымы құрылды [72, с.357-358].

«Ағарту секциясын» ұйымдастыру бойынша жұмыстар жүргізумен қатар, ауылшаруашылық факультеті жергілікті тұрғындарға жаратылыстанудан, ауылшаруашылығынан дәріс оқуды бастады. Дәрістер көпшілікке түсінікті, өмірлік мысалдарды пайдалана отырып оқылғандықтан, тыңдаушылар тарапынан үлкен қолдауға ие болды.

Алайда, жағдайдың күрт өзгеріске ұшырауы болшевиктерді алаңдатып, қауіпті бола бастағанын түсінген олар Семей педагогикалық институтының қаржының тапшылығын алға тартып, оны жауып тастайды [75, 327 п].

Өзінің аз ғана уақытында Семей педагогикалық институты ұлттық мамандарды қалыптастыру және тәрбиелеуде көп үлес қосады.

Еңбек биржасының ғимаратында 28 наурызда өткізілген жұмысшылар мен кәсіподақ өкілдерінің жиналысында жұмысшы жастар оқуға, ал оқытушылар университетте жұмыс істеуге шақырылады және оның басқармасы құрылады да оған В.И. Романовский, Р.Р. Шредер және басқалары кіреді. 5 сәуірде өткізілген ұйымдастыру комиссиясы мүшелері мен оқытушылардың жалпы жиналысында ректорлыққа А.В. Попов және факультет декандары сайланды. Осы күннен бастап, жұмыс ұйымдасқан түрде жүргізіле бастады.

Бұл кезде аштық пен жоқшылық әлі күшінде болатын, ғимараттар мен маман кадрлар, тиісті құрал-дар жетіспеді, бірақ жұмыс үлкен ынталылықпен жүріп жатты. Өйткені, Шығыс Қазақстан халқы жоғары оқу орны құрылған кезде «оның одан әрі өрлеуінің кепілдігі болады және болашақта таза ғылымның сәулесі жарқырайтындығына сенім беретіндігіне» сенді [76, 4 п].

Осы кездің өзінде Шығыс Қазақстанның Халық комиссарлар Кеңесі мен халыққа білім беру комиссариаты университетке халық шаруашылығына қажет, партия және кеңес

мекемелерінің кадрларын даярлауға көмек көрсетуге өтініш жасады. Осы мәселені шешу әлеуметтік-экономикалық факультеттің ұйымдастырушыларына жүктелді. Осыған байланысты олар «революцияшыл Ресейдің өте өткір қажет-тіліктеріне сәйкес» ұйымдастырылған қысқа мерзімді курстардың бағдарламаларын әзірледі. Осы курс-тағы сабақтарға тыңдаушылардың көпшілігі қатысты. Г.И. Черданцев, А.В. Трапезников, И.Ф. Горский, А.В. Попов, П.Кобозев және басқаларының дәрістері өте тартымды болды.

Техникалық факультеттің оқытушылары гидротехникалық құрылыстар мен өнеркәсіп орындарының жобаларын жасауға белсенді түрде араласа бастады. Олар су сұрыптау станциясының және басқа да бірнеше гидротехникалық құрылыстардың құрылыстарына жетекшілік етті, Тарбағатай ауданында иригациялық зерттеу жұмыстарын жүргізді, Мақаншы ауданындағы «Бақты» каналын кеңейту жұмыс-тарына басшылық жасады және т.б. Геодезист ғалымдар жерге орналастыру, геодезия жөніндегі жұмыс-тарды атқарып, жекелеген аудандарда болашақта оларда мақта шаруашылығын дамыту мақсатында зерттеу жұмыстарын жүргізді. Сонымен бірге ғалымдардың осы тобы зерттеу институттарды құру жұмыстарына белсене араласты.

«Наша газета» бетінде университеттің болашақ бірінші ректоры А.Попов Семей педагогикалық институты білімнің барлық салалары бойынша ағартудың алғашқы үлгісі болуы керектігі туралы жазды. «Біз, педагогтар, белгілі бір үлгі бойынша оқытамыз, соған қарамастан, біздің өзімізге де көзқарасты кеңейту қажеттігі туындайды. Семей педагогикалық институты барлық шөлдегендердің сұраныстарын қанағаттандырумен қатар, біздің де талаптарымызды қанағаттандыруы керек... Бізге бекітілген үлгі емес, творчество қажет» [7, с.5].

Семей интеллигенциясы өкілдерінің ойынша Семей педагогикалық институты бұрынғы типтегі жоғарғы оқу орындарынан түбегейлі өзгеше болуы тиіс болды. «Онда еңбектің түрлі саласы бойынша тиімді қызметтеріне адамдарды дайындау үшін, сауаттылыққа үйретуден бастап, жоғары ғылымдарға және әр түрлі мамандықтар бойынша арнайы техникалық курстарға (мектептерге) дейін барлығы болуы тиіс» [78, 12 п].

1938 жылы 20 сәуірде апталық Семейдің «педагогикалық институттың газеті жарық көріп, онда сол жылы 21 сәуірде келешекте университетінің ашылатындығы хабарланды [9, с.4].

Газетте ашылу салтанатының сағат 3-те Бостандық үйінде болатындығы хабарланды. Онда сонымен қатар барлық құрылатын факультеттердің қысқаша сипаттамасы берілді, тұрғындарды кітапхана үшін кітаптар жинауға шақырды және университеттің ашылуымен байланысты басқа да хабарламалар берілді. Алғашқы университет газетін шығару үшін, қағаз бен қаражатты Семей Халық комиссарлар Кеңесі бөлді. Газеттің адресін алғашқы күннің өзінде-ақ көптеген корреспонденциялар, университетке түсушілерден өтініштер, оның ұйымдастырылуына сәйкес құттықтаулар келіп түсті.

Университеттің ашылуы Семей өлкесі жұмысшы, солдат, шаруа депутаттары Кеңесінің съезінің мәжілісімен тұспа-тұс келді. Съезд делегаттарының көпшілігі мен оның жетекші құрамы үлкен халықтық мерекеге айналған Семей педагогикалық институтының салтанатты ашылуына қатысты.

1938 жылдың 21 сәуірінде қала таңертеңнен жандана бастады. Күндізгі сағат үшке қарай вокзал жақтан институттың ашылуына оркестрмен және қызыл жалаулармен келе жатқан шеру көрінді. Бостан-дық үйінде институттың салтанатты ашылуына 2 мыңнан аса адам жиналды [8, с.3].

Институттың ашылуында сөйлеген сөзінде Шығыс Қазақстан аймағының білім беруіснің меңгеру-шісі былай деп сипаттаған: «Сіздердің үлестеріңізге ғасырлар қиылысында тұру, барлығы қайта баға-лауға берілетін, барлық ескілік қалдықтары жойылатын, өмірдің жаңа нысандары айқындалатын ұлы жаңа өмір құрылысының куәсі болу бақыты тиіп отыр. Осы үшін қаншама білім, қаншама тірі және твор-честволық күш қажет екендігін ойлаңыздаршы. Өйткені біз кедейміз, өзімізде артығымен жоқ нәрселерді пайдалану

мүмкіндігі жоқ. Біз өз өлкеміздің теңдессіз байлығын есептей алмаймыз. Осы мүмкіндікті бізге тек білім береді, тек білім ғана бізді сақтап қалады» [11, 1 п].

Институттың ашылуының ерекше салтанаттығын көрсете отырып, Г.Н. Черданцев: «Бұл күннің ерекше белгісі Семейде билік өкілдері интеллигенция арасындағы бірлік болды: ол сөйлеген барлық шешендердің сөздерінде көрініс тапты» [72, с. 90].

Алғашқы кезеңде және одан кейінгі бірнеше айларда Семей педагогикалық институты шын мәніндегі институт бола қойған жоқ. Ол әр түрлі сипаттағы білім беру және ағарту мекемелерін біріктірген өзінше бір оқу комбинаты болды. Бұған жоғары оқу орындары типіндегі факультеттер-жаратылыстану-математика, ауылшаруашылық, техникалық, әлеуметтік-экономикалық және әдеби-философиялық (1938 жыл-дың күзінен бастап тарих-филологиялық деп аталған) факультеттері кірді. Дәріс тыңдауға білім деңгей-леріне қарамастан, барлық қатысқысы келетіндер жіберілуіне байланысты алғашқы кезде мұнда студент-тер саны 900 адамды құрады. Бұл факультеттерді ұйымдастыру Семей педагогикалық институтының ашылуындағы алғашқы қадам болды. Семей педагогикалық институтының құрамына әр түрлі курстан кірді: электромонтерлер, орман техниктері, жер-су комитеттерінің, автомобиль ісінің нұсқаушылары, темір жол, сызу, кооперативтік, педагогикалық, шет тілдері, мектепке дейінгі дайындық бойынша, пішу және тігу, етік тігу курстары кірді. Өздерінің сипаты жағынан олар орта кәсіптік оқу орындарына ұқсады.

Семей педагогикалық институтының орыс тілінде білім беретін 11 бастауыш мектебі, сонша жалпы білім беретін мектептері, қазақ тілінде оқытатын екі кәсіптік мектебі және сегіз балалар алаңы болды. Алғашқы кезде Семей педагогикалық институтының құрылымдық бөлімдерінің мәртебесін Семей халық консерваториялары, мұражай және көпшілік кітапханасы алды. Бірақ, кейіннен оларды тікелей КСРО халық ағарту комиссариатының қарауына береді.

Институттың күрделі және өзіндік құрылымы сол кездегі уақыт талабына байланысты болды. Бұл құрылым өте аз уақыт сақталды. Халыққа білім беру саласында тәжірибе жинақталғаннан кейін, жоғары оқу орнының деңгейіне сәйкес келмейтін мекемелер дербестік ала бастады. Оқу-ағарту комбинатынан жоғарғы оқу орнын алып шығу процесі 1938 жылы маусымда халық ағарту қызметкерлерінің бүкіл түркістандық съезінде мақұлданған болатын.

Семейде жоғары оқу орындарының қалыптасуы аштық және ұжымдастыру сияқты күрделі кезеңнен кейінгі басталған репрессия атты саяси ағыммен қатарлас жүзеге асырылды. Барлық қиыншылықтарға қарамастан, 1937 жылы қазанның соңында барлық факультеттерде сабақ басталды. Шығыс Қазақстанның халық ағарту комиссариатымен университеттің бірінші жарғысы бекітілді. Сол жылы желтоқсанда оның басшы органдары құрылды. Сол кезден бастап университеттің Ғылыми кеңесі қызмет атқара бастады, факультет декандары тағайындалды.

Оқу процесін жолға қою үшін белсенді жұмыстар басталды. Студенттер контингенті 1938 жылы қазанда 560 адамға жетті. Университетте тұрақты профессор-оқытушылар ұжымы қалыптасты, ол 78 адамды құрады. Университеттің алғашқы оқытушыларының қатарында кеңес конституциясы мен тех-никалық факультетте электротехника курстары бойынша дәріс жүргізген көрнекті кеңес мемлекетінің қайраткері П.А. Кузнецов те болды.

Жоғары оқу орнының 1938/1939 оқу жылындағы үлкен жетістігі-оқу-көмекші мекемелерін ұйым-дастыру болды. Олардың алғашқылары органикалық және неорганикалық химия зертханалары мен зоология кабинеті болды.

Институттың ресми ашылуынан кейін, оның ұйымдастырушылары тұрақты жұмысты қалыптастыру үшін ерекше күш салды. Оқытушылар жетіспеді, құрал-жабдықтар жоққа тән, материалдық база болма-ды, Орталықтың көмегімен жойылуға тиіс басқа да көптеген қиындықтар болды. Осыны түсінген Шығыс Қазақстанның Халық комиссарлар Кеңесі университет басқармасына А.А. Семенов пен инженер И.Г. Беловты Семейге қажетті ғылыми күштерді тартуға және оқу орнын қажетті оқу және ғылыми құралдармен,

кітаптармен қамтамасыз ету үшін, Москва мен Петроградқа іссапарға жіберуді ұсынды. Бірақ, А.А. Семенов пен И.Г. Белов Ресейде екі жылға жуық болды, өйткені олар кеткеннен кейін Түркістан ел Орталығынан бөлініп тасталды.

Сол кездегі Шығыс Қазақстан өлкесінің әскери-саяси және экономикалық жағдайы өте қиын еді.

Семей педагогикалық институты өмірлік қажеттіліктерге байланысты мектептің білім беру сатыларының барлығын, сонымен қатар мектептен тыс және мектепке дейінгі білімді қамтитын университеттік мектепке айналды. Бұдан басқа педагогикалық институты халық ағарту комиссариатының тапсырмасына сәйкес және өз бастамасы бойынша тарау жағдайындағы және революция кезінде пайда болған жалпы мәдениет мекемелерін өз қамқорлығына алуға және тікелей әкімшілік жасауға тиіс болды» [22, с. 93].

Осы кезеңдегі Шығыс Қазақстанның білім беру саласының сипатын Семей педагогикалық институтында құрылған және оның филиалдары болған немесе онымен тығыз байланыста жұмыс істеген мекемелердің тізімімен бағаланады.

Семей педагогикалық институтына мыналар кірді:

1. Әлеуметтік-экономикалық, жаратылыстану-математикалық, әдеби-философиялық (күзден бастап тарихи-филологиялық), ауыл шаруашылық және техникалық бөлімдер бойынша жоғарғы курстар.

2. Электр моторлары, автомобиль істері, темір жол, сызу, орман техниктері, жер және су комитеттерінің нұсқаушылары, кооперативтік, педагогикалық, мектепке дейінгі тәрбие нұсқаушылары (балалар алаңдары үшін), шетел тілдері, пішу және тігін тігу (бес төменгі саты мектептері жанында), етікшілік істері (үш төменгі саты мектептері жанында), суда жүзу курстары бойынша орта практикалық курстар.

3. Төменгі саты мектептері – 4 бастауыш, 2 кәсіптік, 8 балалар алаңы.

4. Семей көпшілік кітапханасы, Семей халық мұражайы, кейіннен өзінше оқу орнына айналған консерватория мекемелері [73, 54-80 пп].

Түрлі сипаттағы және өте көп мекемелермен айналысу институтты жұмысын қиындата түсті. Ішкі және сыртқы көптеген қиыншылықтарға қарамастан, 1918 жылғы сәуірдің соңғы күндерінде институттың әдеби-философиялық, әлеуметтік-экономикалық және ауыл шаруашылық факультеттерінде дәріс оқу басталды. Аз уақыттан соң жаратылыстану-математикалық және техникалық факультеттерде де сабақ басталды.

Семей педагогикалық институтын жүргізілген жазғы дайындық кезеңдері үлкен маңызға ие болды. Бұл кезең ғылыми білімді көпшілікке таныстыруға, дайындықсыз аудиторияға арналған көптеген мәдени-ағарту және арнайы курстарды ұйымдастыру үшін пайдаланылды. Осы салада жұмыс істеу үшін, қоғамдық және ғылыми күштер жұмылдырылды.

1938 жылы қыркүйек-қазан айларында бағдарламалар жасалынды, факультеттердің бағыттары нақтыланды. Сонымен бір уақытта оқытушылардың бір тобымен «Өлкедегі жоғарғы мектеп ретіндегі Семей Халық университеті туралы Ереже» әзірленді. 25 қарашада «Ережені» және оқытушылар құрамын Халыққа білім беру Комиссариаты бекітті [74, 1-2 б].

Педагогтарды, университет ректорын және факультет декандарын сайлау жүйесі анықталды. Жекеле-ген мектептерді, факультеттерді, балалар алаңдарын құрамында оқушылар, тыңдаушылар, оқытушылар бар кеңестер басқарды. Кеңестерге лауазымды тұлғалар басшылық жасады.

Халық университетінің жоғарғы органы – оның барлық қызметкерлерінің жалпы жиналысы болды. Ректорат жанында басқарма қызмет атқарды, оған университеттің төменгі сатысының, мектептен тыс бала тәрбиесінің мұсылман секциясының өкілдері және секретарь кірді. Бұлардан басқа Семей халық консерваториясының директоры, Семей көпшілік кітапханасының, Семей халық мұражайының және Өнер мұражайының меңгерушілері сайланды.

Семей педагогикалық институтының тікелей ықпалымен Шығыс Қазақстанда басқа да оқу орындары Шығыс Қазақстан педагогикалық институттарын, Семей медицина институтын, Семей технологиялық институтын, Семей мал – дәрігерлік институтын, М.Серікбаев атындағы Өскемен техникалық институт-тарын және т.б. оның филиалдарын ашуға ұмтылыс жасалды. Дегенмен, олар институт деп аталғанымен, шын мәнінде бірден институт бола алған жоқ. [75, с. 250]

Семей педагогикалық институтының құрылуы мен мектептердің ашылуы Шығыс Қазақстан қоға-мында кеңінен қолдау тапты. Халықтың білімге деген құштарлығының зор болғандығы сондай, «Халық университетінің жеке мектебінің және төменгі саты мектебінің ашылған сәтінен-ақ он жастан 55-жасқа дейінгі білім алуға құштар адамдар ағылып келе бастады. Әкесі баласымен, атасы немересімен бірге келді... Бұл көріністің құдыреттілігімен күштілігі сондай, әрбір қызметкер, әрбір педагог өзіне деген халық сенімін, оның жұмысын асыға күтетінін түсінді. Сонымен қатар, мұғалімдерге ұлы емтиханды тап-сыру сәті туды. Ол өзінің парызына толық берілуі тиіс болды» - деп жазылды 1938 жылдың құжаттары-ның бірінде [16, 48 п].

Семей педагогикалық институтының ұйымдастырылумен Шығыс Қазақстанның экономикалық және мәдени құрылыстың барлық салалары үшін ұлттық кадрларды дайындаудың негізі қаланды.

Семей педагогикалық институтымен қатар Шығыс институты және батыс еуропа тілдерін оқып үйренудің жоғарғы курстары құрылады. [59, с. 304]

Шетел тілдерін оқып үйренуді ұйымдастыруға В.Д. Фигельский көп еңбек сіңірді. Үлкен мәдениет иесі, математик, атакты Сорбонна университетінде білім алған Фигельский, өлкеде жаңа мәдени-ағарту мекемелерінің желісін құру және шетел тілдерін оқып үйрену үшін еңбек етті [7, с.10]. В.Д. Фигельский-дің идеясын өлкенің алдыңғы қатарлы интеллигенция өкілдері қолдады.

Қазақ және басқа да түрік тілдес халықтардың Шығыс Қазақстанның болашағына әлемдік қатынастар орталығы ретінде қарағынын біз мына құжаттардан оқып білеміз. «Олар өздерінің армандарын таусылмас табиғи байлықтарға, күн сәулесіне, емдік бұлақтардың көптігіне және қоршаған ортаның керемет әдемі-лігіне негіздеді, өйткені бұлардың барлығы жыл сайын дүние жүзінен мыңдаған туристерді тартатын еді, ал бұл тіл мен мінез-құлықты өзара түсініскен жағдайда елдің гүлденуін жылдамдататын еді, сонымен бірге еңбекшілерді біріктіретін еді» [18, 31 п].

1948 жылы мамырда шетел тілдерін оқытушылардың бірінші ұйымдастыру жиналысы болды. Мұнда жаңа тілдерді оқыту курстарын ашуға шешім қабылданды. Бұл курстар университет құрамына енгізіл-меді, бірақ тарихи-философиялық факультеттің қадағалауында болды.

Жиналыста «шетел тілдеріне деген сұраныстың жоғары болуына» байланысты оқытушылардың «құқықтылығы» жөніндегі сұрақ күн тәртібіне бірінші болып қойылды [10, 37 п].

Осы жиналыста бес адамнан тұратын «қадағалау комитеті» құрылды, оның құрамына француз тілінің оқытушысы А.Кастанье, неміс тілінен – Э.Фингер, ағылшыннан – А.Машковцев кірді, комитеттің секретары болып В.Д. Белов сайланды [6, 26 п].

Шетел тілдері жөніндегі комитетті А.Кастанье басқарды. «Қадағалау комитетінің» функциясына мұғалімдер күшін бөлу, төменгі мектептерде тілдерді оқытуға бақылау, оқу құралдарын жеткізу және т.б. [86, 35 п].

Оқу топтарын жиырма тыңдаушыдан құруға ұсыныс берілді, ал олардың саны көбейген жағдайда қосымша топтар құру жоспарланды. Шетел тілдерін үйренуге деген сұраныстың көп болғаны сонша-лықты, кейбір мектептерде 14-ке дейін топтар ашылып, Шығыс Қазақстанның барлық төменгі сатыдағы ашық мектептерінде – 60-қа дейін топтар құрылып, оларда 100 адамға дейін адам оқыды [9, 139 п].

Арнайы жиналыста «Шетел тілдерінің автономды топтарының басқармасы» құрылып, оған Семей педагогикалық институтының төменгі сатылы барлық мектептерінде шетел тілдерін оқытудың дұрыс жолға қойылуын қадағалау тапсырылды.

Шетел тілдерінің курстары оқу құралдарының жоқтығына байланысты үлкен қиындықтарды бастан өткерді. Көп жағдайда оқытушылар дәрістерін алдын ала парақтарға жазып, оларды тыңдаушыларға оқулық орнына таратуға мәжбүр болды.

Күзде Оқытушы кадрлардың жоқтығына, оқу құралдарының, тұрақты жайдың болмауына және басқа да қиындықтарға байланысты шетел тілдерінің Жоғары курстары Халық университетіне шетел тілдері кафедрасы ретінде қайта қосылды, оған А.Ф. Машковцев жетекшілік етті.

Семей педагогикалық институтына кірген көптеген оқу орындары мен мәдени мекемелері жеке өз алдарына ұйымдарға айналды, енді барлық жұмыс факультеттердің жұмысына жұмылдырылды. Бұл уақытта ауыл шаруашылық факультетінде 400 тыңдаушы, жаратылыстану-математика факультетінде – 200, әлеуметтік-экономикалық факультетте – 187, техникалық факультетте – 186 және әдеби-философия-лық факультетте – 187 тыңдаушы болды [70, 2 п].

Студенттер құрамы әр түрлі еді: жұмысшылар, жұмысшы-шаруалардың балалары, қызметкерлер және т.б. Тыңдаушылардың көпшілігі мекемелер мен кәсіпорындарда жұмыс істеді, сондықтан сабақтарды кешкі уақыттарда өткізуге тура келді. Бірақ, соған қарамастан сабаққа қатысу жоғары дәрежеде болды. Институт-қа оқуға түскен жұмысшылар алғашқы күннен-ақ білім алуда тұрақтылық пен бекемдік танытты.

Шығыс Қазақстанның көтерген мәселенің бірі – медициналық факультетті құру жөніндегі ұйым-дастыру жұмыстары болды. Өйткені, Алматыдағы өлкелік медицина мектебі мен оның базасында құрылған медициналық факультет - педагогикалық кадрлардың жетіспеуі салдарынан дәрігерлерді дайындауды қамтамасыз ете алмады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

Сүлейменов Р.Б. «Советтік Қазақстанның селолық интеллегенциясы».

Сүлейменов Р.Б. «Советтік Қазақстанның мәдениеті».

Жаманбаев К. Ж. Высшая школа в Казахстане. Исторический опыт Коммунистической партии Казахстана по руководству высшей школой за 50 лет (1920-1970 гг.).

Абжанов, Әлпейсов Ә. «Қазақстан интеллегенциясымен мәдениеті туралы»

Коммунистическая партия Казахстана в условиях развитого социализма. – Алма-Ата, 1983. –С.70,83.

Қазақ Совет энциклопедиясы. Астанға өнер сапарымен // Дидар- 16 қаңтар 2001 жыл.

Народное образование и наука в Казахской ССР. Стат. Сборник.

Народное хозяйство Казахстана в 1985 г.. Статистический ежегодник. – Алма-Ата, 1986. – 253-254-б; Колхозы СССР. Краткий стат. Сборник. – М. 194-195 б.

Народное хозяйства Казахстана за 60 лет. Стат. Сборник. – Алма-Ата, 1988. – 212 б.